
V. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 378.147

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ

В. Г. Никифоренко, доктор економічних наук

Вимоги глобального економічного середовища до сучасного ринку праці однозначно полягають у необхідності суттєвого підвищення рівня конкурентоспроможності робочої сили. Відповідно до цих вимог відбувається перебудова освітніх систем провідних країн світу, здебільшого акцентується увага на формуванні самостійного, критичного мислення, що є основою становлення сучасного фахівця, на якого завжди буде високий попит. Очевидно, що в тій мірі, в якій освіта України прагне бути на рівні освіти провідних держав сучасного світу, вона має засвоїти критичне мислення, адаптувавши його до специфіки національного менталітету. Водночас втілення основ критичного мислення в сучасній вищій освіті в Україні наражається на певні труднощі.

З одного боку, загально визнано, що багато викладачів продовжують спиратися на репродуктивні методи навчання, серйозно відстаючи від своїх студентів технологічно. З іншого боку, сучасна освіта висуває нові вимоги, відповідно до яких центральною фігурою в освітній установі, її ядром повинен стати студент, який розуміється не абстрактно, не як група, а розглянутий на рівні окремої людини у всьому її багатстві й різноманітті особистісних інтересів, потреб і прагнень. Звідси основним завданням системи освіти стає створення сприятливих умов для їхнього прояву й задоволення [1, с. 239].

Отже, саме життя потребує значного посилення уваги до проблеми формування самостійності, соціальної визначеності, умотивованості й результативності мислення студентів, що має забезпечити підвищення конкурентоспроможності молоді на глобальному ринку праці.

Необхідно зауважити, що проблема критичності мислення, з огляду на її мультидисциплінарність, останнім часом привертає уваги багатьох учених і практиків психології, філософії, педагогіки та інших наук. Дослідженню феномена критичного мислення присвячено праці багатьох науковців.

Принципи та закономірності функціонування критичного мислення в контексті загальних розумових здібностей розглядали В. Біблер, А. Брушлинський, М. Вертгеймер, Д. Вількеєв, Дж. Гілфорд, І. Ільясов, З. Калмикова, І. Лернер, О. Лук, О. Матюшкін, М. Махмутов, С. Рубінштейн, О. Тихомиров, В. Шубинський та ін. Значення критичності в структурі особистості висвітлювали Т. Бізенков, П. Блонський, С. Рубінштейн, Б. Теплов та ін. Формуванню критичності в процесі виявлення і спростування помилок, оволодіння контрольно-оцінною діяльністю, розвитку самооцінки, самоконтролю, саморегуляції людини у навчальній діяльності присвячені дослідження Ш. Амонашвілі, С. Векслера, В. Казакова, В. Крутецького, Г. Липкіної, Л. Рибак, В. Синельнікова та ін.

Проте вкрай мало уваги приділено формуванню критичного мислення у студентів ВНЗ, що не створює належних умов для формування дійсно конкурентоспроможних фахівців.

Враховуючи викладене вище, мету нашого дослідження визначимо як розбудову цілісної моделі формування критичного мислення студентів, що базується на відповідній технології, викладенню якої і присвячена дана стаття.

Технологія формування критичного мислення включає мету, завдання, принципи побудови, етапи й умови формування, методи, прийоми й способи навчання мисленню, форми організації діяльності студентів і способи оцінювання результатів формування мислення.

Неодмінною умовою критичності мислення є знання правил логіки. Для студента вчитися мислити критично означає додержуватися правил логіки.

Основною метою формування критичного мислення студентів є розширення розумових компетенцій для ефективного рішення соціальних, наукових і практичних проблем [2, с. 11]. Завданнями формування критичного мислення студентів є:

- формування системи вмій мислити критично у спеціально організованих навчальних ситуаціях;
- умінь виявляти логічні помилки критичної оцінки явищ, поведінки;
- навчання застосуванню вмій логічного, критичного мислення в різних наукових областях, практичній діяльності й суспільного життя;
- формування інтегративних розумових компетенцій на основі логічного, проблемного, критичного мислення [2, с. 12].

Технологія формування самостійного мислення, як і будь-яка технологія, має свої принципи побудови, які засновані на відмітних від інших видів розумової діяльності особливостях мислити критично. Серед принципів побудови технології формування самостійного мислення ми виокремлюємо:

1) інформаційну насиченість навчального й практичного матеріалу для використання аргументів, доказів або спростувань, заснованих на конкретних фактах, джерелах, даних;

2) соціальну зумовленість предмета осмислення, оскільки критичне мислення – це мислення соціальне, тому добір проблем, завдань, тем для обговорення слід здійснювати з урахуванням цієї особливої властивості критичного мислення;

3) комунікативність у процесі осмислення проблеми та її обговорення, тому що критичне мислення – це мислення індивідуальне й самостійне, але проявляється воно в суперечках, дискусіях, при обговореннях і публічних виступах, тому комунікативні навички учасників осмислення проблеми для формування даного типу мислення відіграють вирішальну роль в успіху;

4) проблемність змісту матеріалу, оскільки проблемне й критичне мислення зв'язані загальними властивостями, методами й прийомами навчання;

5) мотивації й потреби в знанні та рефлексія, яка є відправним пунктом розумової діяльності взагалі й прояву критичності розуму особливо. Вона можлива тільки в тому випадку, якщо людина мотивована довідатися, зрозуміти, осмислити, установити істину або одержати результат;

6) науковість, вірогідність і доступність інформації;

7) спадкоємність навчання мисленню, оскільки ефективність цього процесу і його результат найбільш значимі при системному, послідовному навчанні даному типу розумової діяльності, починаючи зі школи й продовжуючи у ВНЗ.

Оскільки в нашому дослідженні мова йде про концепцію формування самостійного мислення і відповідну технологію, має сенс виокремити лише педагогічні, дидактичні й методичні умови, від яких залежить ефективність навчання мисленню. Деякі аспекти умов формування критичного мислення розглянуті у праці Селмана [2]. Однією з основних умов формування критичного мислення студентів є наявність такого у викладачів. На жаль, навіть у першій половині ХХІ ст. дослідники не визначили місце критичного мислення в структурі професійного мислення педагога. Дослідники виокремлюють такі функції професійного мислення викладача: пояснюваль-

на, діагностична, комунікативна, прогностична, проєктивна, управлінська, рефлексивна.

До педагогічних умов формування критичного мислення можна віднести такі:

- введення в освітні стандарти й програми цілей формування мислення й змісту, що сприяє умовам розвитку критичності розуму;
- виділення професійних компетенцій і системи вмінь і навичок логічно й критично мислити;
- підготовка викладацького складу, що володіє професійними компетенціями в області логічного й критичного мислення й знаннями про методи та способи їх формування;
- координація досліджень в області розвитку мислення й обмін досвідом дослідників і викладачів про інновації в технологіях формування самостійного мислення через публікації, конференції, семінари й спеціальні проєкти.

До дидактичних умов віднесемо:

- розробку спеціального курсу й/або включення в зміст інших дисциплін завдань, проблем, вправ, спрямованих на відпрацювання розумових умінь і критичності розуму;
- наявність діагностичних методик визначення рівня критичного мислення з урахуванням вікових особливостей, здатностей і життєвого досвіду студентів;
- розробленість міждисциплінарної технології формування критичного мислення;
- спадкоємність технологій формування критичного мислення студентів.

Ми пропонуємо чотири етапи формування критичного мислення з боку психолого-педагогічної складової: 1) актуалізація знань, пробудження інтересу, цікавості до теми, визначення цілей вивчення матеріалу; 2) осмислення нової інформації, критичне читання й письмовий виклад; 3) міркування або рефлексія, формування особистої думки й ставлення до матеріалу; 4) узагальнення й оцінка інформації, проблем, способів їх розв'язання та власних можливостей.

Головна складова моделі формування критичного мислення пов'язана з діяльністю викладача й найбільш важливими є методи, способи й прийоми формування критичного мислення. Вибір методів навчання у разі вико-

ристання відповідної технології формування залежить від визначеної нами моделі розвитку проблемного, творчого мислення, діяльнісного підходу, організації та самоорганізації. Таким чином, найбільш оптимальними є методи проблемного навчання – дослідницький, діалогічний, евристичний.

Узагальнення результатів досвіду навчання критичному мисленню дозволяє скласти перелік найбільш ефективних прийомів і способів, що використовуються у технології формування критичного мислення, а саме:

- вивчення понять критичність розуму, самокритичність розуму, критика й самокритика, а також досвіду їх застосування в житті (у побуті, у виробництві, у процесі навчання, у наукових дослідженнях тощо);
- навчальний критичний аналіз і оцінка політичної, економічної, соціальної ситуації в регіоні, країні, у закордонних країнах, у світі (в управлінні, у виробництві, у фінансових питаннях, в освіті й т. ін.);
- обговорення помилок у виконанні завдань і проблем шляхом організації дискусій, суперечок; рецензування своїх і чужих літературних творів, рефератів, курсових і дипломних робіт (критичний аналіз тексту);
- обговорення наукових і публіцистичних статей, оглядів з Інтернету, порівняльний аналіз теорій із конкретних професійних областей;
- написання есе, аналітичних оглядів, рефератів аналітичної спрямованості та пошук своїх і чужих алогізмів, помилкових суджень;
- розв'язування логічних завдань із застосуванням логічних операцій, що лежать в основі критики й самокритики;
- формування вмінь і навичок шляхом тренінгів по доказу, спростуванню гіпотез (висунутих у минулому в науці, у процесі розв'язування проблем сучасності); спеціальне навчання процедурі доказу й спростування на матеріалі курсів логіки, філософії, соціології, економіки тощо;
- організація дискусій і дебатів на матеріалах телепередач, «сенсаційних» статей у пресі; критичний аналіз спорів, дискусій, процесу експерименту;

- створення на заняттях умов для формування навичок об'єктивної оцінки й самооцінки.

Важливою складовою частиною моделі формування критичного мислення є узагальнення форм організації діяльності студентів в ході застосування даної технології, тому що навчальне середовище й способи взаємодії учасників процесу мають вирішальне значення для досягнення цілей формування розумових компетенцій. Можливі практично всі відомі в дидактиці форми організації навчальної діяльності: індивідуальна, індивідуально-групова, парна, групова й колективна. Однак кращі при формуванні інтегративних компетенцій групова й колективна, тому що критичне мислення – це мислення соціальне й проявляється максимально привселюдно.

Друга складова нашої моделі охоплює характеристики діяльності студента, яка включає методику роботи з інформацією, форми навчання, такі методи й прийоми навчання й самооцінки, як самоаналіз і самооцінка рівня власної готовності до критичного засвоєння матеріалу й аналіз критичного потенціалу проблеми; комбінація виконавського й частково-пошукового методів навчання при виконанні навчальних завдань і різних видів критики (критика-аналогія, критика-похвала, критика-заклопотаність і т. ін.); пошукові методи навчання при виконанні творчих робіт; перенесення методів і прийомів критичного аналізу до нових ситуацій, застосування розумових компетенцій при виконанні самостійних робіт (рецензування, вирішення критичних ситуацій).

Методи визначення рівня оцінювання можна розділити на три групи:

а) комплекс методів, прийомів і «технік» оцінки розумових компетенцій критичності розуму в застосуванні до широкого класу проблем, ситуацій, цінностей і установок на критичність;

б) окремі методики й «техніки» оцінки здатностей і вмій критично мислити в певних ситуаціях, конкретних предметних областях;

в) оцінювання окремих аспектів критичного мислення, виражених у вигляді конкретних умінь типу бачити й осмислювати проблеми, порівнювати свої й чужі докази в ході розв'язання проблеми.

Технологія формування критичного мислення, в основі якої лежить модель, яку пропонуємо, може служити загальним керівництвом для викладача, який перед кожним заняттям обирає адекватні поставленим цілям і завданням методи, конкретні прийоми навчання, форми організації діяльності й оцінки навчання на лекції, семінарі, практичному занятті.

Отже, саме методика розвитку критичного мислення дозволяє максимально підвищити ефективність навчально-виховного процесу, дає можливість створити такі умови, коли всі студенти залучаються до активної, творчої навчальної діяльності, процесу самонавчання, самореалізації, вчать спілкуватися, співпрацювати, критично мислити, відстоювати свою позицію.

Однак зауважимо, що науковцям і практикам належить докласти ще багато зусиль для напрацювання різних технологій реального формування критичного мислення студентів у процесі підготовки конкурентоспроможних фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авершин А. О. Формування критичного мислення у студентів інженерно-педагогічних ВНЗ / А. О. Авершин, Т. В. Яковенко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр. – Х. : УПА, 2009. – Вип. 24–25. – С. 238–246.
2. Selman M. Critical thinking as social practice / Selman M. – Calgary : [s. n.], 1993. – 144 p.